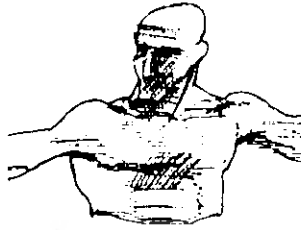
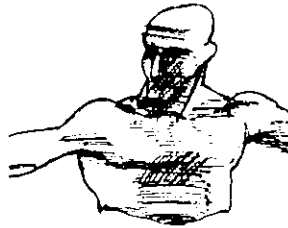

تحوّلات ساختاری جمعیت

پژوهش‌های جمعیت‌شناسی و مطالعات فرسنگی
پرتال جامع علوم انسانی

چشم‌اندازی دور و نزدیک از روند تکامل جمعیت ایران و جهان (سالهای ۲۰۰۰ و ۲۰۲۵)

دکتر محمد علیزاده

در این مختصر کوشیده‌ام مقایسه‌ای از وضعیت کنونی و آینده جمعیت ایران و جهان باتکیه بر آخرین پیش‌بینی‌های سازمان ملل متحد ارائه دهم. تفاوت‌های مشخصه‌ها و کارکردهای جمعیت ایران با جمعیت جهان و مناطق مختلف آن در چیست؟ و چشم‌انداز کوتاه‌مدت و درازمدت آنها چه خواهد بود؟ در صورتی که خواهان تغییر و بهبود سریع‌تر کارکردهای جمعیتی و تسریع آهنگ رشد و توسعه اقتصادی کشور باشیم، دیدگانمان در تصمیم‌گیری‌های و گزینش سیاستها و رویه‌های مناسب اقتصادی - اجتماعی قوی و بازتر می‌شود. همین‌که بدانیم مثلاً در سال ۲۰۰۰ خواه ناخواه بیش از ۶۱ درصد جمعیت کشور شهرنشین خواهد بود، و نواحی روستایی ایران در خلال سالهای باقیمانده تا سال ۲۰۰۰، افزایش و ازدیاد محسوسی را متحمل نمی‌شود، ناگزیر درصدد طراحیها و تدبیرجویی‌ها و اتخاذ خط‌مشی‌های ویژه‌ای در رابطه با سامانبخشی فضائی جمعیت کشور برمی‌آییم. زیرا که می‌دانیم همه ازدیاد طبیعی جمعیت روستایی در سالهای آینده، به نقاط

شهری سرریز می‌کند و مصالح و منافع درازمدت جامعه ایجاب می‌کند که این سرریزها به مکانها و نقاط مستعدی که پیشاپیش نسبت به نحوه تجهیز منابع و امکانات تولیدی آنها تفکر و کار شده باشد، هدایت شود.

یا وقتی که مقدر است شمار جمعیت بالقوه فعال (۱۵ - ۶۴ ساله) کشور طبق پیشبینی سازمان ملل از ۲۴ میلیون نفر در سال ۱۹۸۵ (۱۳۶۴) به ۳۸ میلیون در سال ۲۰۰۰ و به ۶۶ میلیون در سال ۲۰۲۵ (۱۴۰۴) برسد ناگزیر با ملاحظات و الزامات جدیدی در زمینه‌های تجهیز و پرورش منابع انسانی و تامین اشتغال جمعیت مواجه می‌شویم که تاکنون در عرصه حیات ایران سابقه نداشته است. چرا؟ چون در شرایطی قرار داریم که جامعه روستایی از نقطه نظر اشتغالزایی و در نتیجه نگهداشت جمعیت به اشباع و بن‌بست رسیده است.

از این گونه موارد و دیدگاههای کلیدی و استراتژیک که رهگشای اعتلای فرایند تصمیمگیری و سیاستگذاریهای مناسب اقتصادی - اجتماعی و آمایشی کشور می‌شوند، بسیار است؛ فقط باید از فراسوی آمارها و داده‌ها توسط مسئولان، سیاستگذاران و برنامه‌ریزان حس و لمس شوند.

به هر حال چون مبنای پیشبینی‌های سازمان ملل، داده‌های جمعیتی اوایل دهه ۱۹۸۰ بوده، و کارکردهای جمعیتی پایانی این دهه در ایران با اوایل دهه بکلی تفاوت داشته، ناگزیر در داده‌های جمعیتی مربوط به ایران، علاوه بر نتایج پیشبینی جمعیت سازمان ملل، نتایج کار پیشبینی خودم را که مبتنی بر آخرین داده‌های سرشماری سال ۱۳۷۰ (۱۹۹۱) و تغییر روندهای پدیدار شده در متغیرهای ذاتی جمعیت کشور است نیز در جدولهای مربوط ارائه داده‌ام، نتایج پیشبینی سازمان ملل را در مورد ایران، با ایران (۱) و اصلاحات و نتایج پیشبینی خودم را با ایران (۲) نشان داده‌ام.

نکته مهم دیگر آنکه از میان سه سناریوی مختلف پیشبینیهای جمعیت جهان، سناریوی میانی مبنای نگرش به تحولات آینده جمعیت جهان بوده است و نه سناریوی حداقل و حداکثر آن.

۱) وضعیت جاری

۱-۱) توزیع و پراکنش جمعیت

در آخرین برآوردها و پیشبینی‌های جمعیتی سازمان ملل متحد^۱ حجم جمعیت جهان در سال ۱۹۸۵ (۱۳۶۴ شمسی) ۴/۸۲۷ میلیارد نفر برآورد شده که ۷۵/۷ درصد یا ۳/۶۶۳ میلیارد آن متعلق به کشورهای در حال توسعه است^۲.

از این جمعیت ۵۵۵ میلیون نفر (۱۱/۵ درصد) مقیم افریقا، ۴۰۵ میلیون (۸/۴ درصد) آمریکای لاتین، ۲۶۴ میلیون (۵/۵ درصد) آمریکای شمالی، ۱/۲۵۰ میلیارد (۲۵/۸ درصد) شرق آسیا، ۱/۵۲۸ میلیارد (۳۲/۴ درصد) جنوب آسیا، ۴۹۲ میلیون (۱۰/۲ درصد) اروپا، ۲۵ میلیون (۰/۵ درصد) اقیانوسیه و ۲۷۹ میلیون (۵/۸ درصد) مقیم اتحاد جماهیر شوروی سابق هستند.

طبق همین داده‌ها، ایران در سال ۱۹۸۵ با ۴۴/۶۳۲ میلیون نفر جمعیت^۳، ۰/۹۲ درصد کل سکنه کره زمین، ۱/۵۸ درصد سکنه آسیا و ۱/۲۲ درصد جمعیت کشورهای در حال توسعه را دارا بوده است. این رقم معادل سه چهارم جمعیت کشورهای غرب آسیا و نزدیک به یک چهارم جمعیت همه ممالک عرب است که بر روی هم ۱۸۲ میلیون نفر جمعیت داشته‌اند.

به اعتبار این داده‌ها، ایران از نقطه نظر شمار جمعیت بیست و یکمین کشور دنیاست و بعد از اندونزی، بنگلادش، پاکستان، ترکیه و مصر ششمین کشور اسلامی محسوب می‌شود. در قاره آسیا نیز کشور ما در ردیف یازدهم ایستاده است. با این همه، ایران دارای تراکم یا فشردگی جمعیتی درخور ملاحظه‌ای نیست، چون در مقابل ضریب تراکم نسبی ۳۶ نفر دنیا و ۱۰۲ نفر آسیا، در هر کیلومتر مربع از محدوده‌اش، به‌طور متوسط تنها ۲۷ نفر (سال ۱۹۸۵) یا ضریبی معادل ۷۵ درصد متوسط جهان و ۲۶ درصد آسیا، به‌سر می‌برند.

اما برخلاف این شواهد ظاهری، که ایران را به‌طور تلویحی سرزمینی کم‌جمعیت، با فضاهاى خالی مستعد پذیرش جمعیت معرفی می‌کند، بنابه شرایط خاص اقلیمی و وجود پهنه‌های وسیع خشک و کویری، امکان پذیرش چندان اضافه جمعیتی (دست کم با این توان و قابلیت‌های فنی و تکنیکی ضعیف کشور) بدون شدت گرفتن فرایند تخریب و فرسایش منابع طبیعی و بدون بروز ناهنجاریهای زیستمحیطی، برای ایران تصورپذیر نیست.

نحوه استقرار مبتنی بر تمرکز نزدیک به ۸۰ درصد کل جمعیت کشور، در نیمه غربی و باریکه‌ای از سواحل دریای خزر که شرایط جوی مساعدتر و دسترسی به آب بیشتری دارند و زوال و فرسایشی که مدت‌هاست دامنگیر منابع ارزشمند و حیاتی خاک، مرتع و جنگل‌ها شده و تا آنجا گسترش و عمق یافته که ایران را به لحاظ تخریب و انهدام منابع طبیعی درصد کشورهای جهان جای داده است، خودگویاترین دلیل بر این است که ایران بدون پرداخت بهای سنگین و یا فراهم کردن موجبات و تمهیداتی ویژه، قادر به تحمل اضافه بار تازه‌ای از جمعیت نیست. بخصوص که وارث سرزمین پر باران و سبز و خرمی نیست. فقط ۲۷/۹ درصد مساحت آن پوشیده از جنگل و مرتع است (جهان ۵۵/۷ درصد). ۴ وسعت مراتع دائمی حتی در حد ۴۴ میلیون هکتار (۲۷ درصد) هم نیست، آن‌هم با کیفیت و بازدهی چنان نامطلوب که

حتی قادر به تعلیف اصولی بیش از ۱۶ میلیون واحد دامی نمی‌باشد،^۵ چرا؟ چون، چرای زودرس و مفرط دامها که بیشتر ناشی از ناآگاهی و استیصال دامداران عشایری است، فرصت و مجالی برای غنی و پربار شدن مراتع رویشگاههای طبیعی باقی نگذاشته است و نبود فرصتهای مکفی شغلی به انباشت بی‌رویه جمعیت، سنتی ماندن بیش از حد معمول نظامهای تولید و معاش و نیز به تسریع روند تخریبی آن کمک کرده است.

۱-۲) ترکیب سنی و جنسی جمعیت

از دریچه دید داده‌های سازمان ملل، ایران در سال ۱۹۸۵ با نسبت جنسی ۱۰۳/۹ درصد، ترکیب جنسی متعالتری نسبت به ۱۰۱/۳ درصد جهان و ۱۰۴/۹ درصد آسیا داشته است. البته عامل مهاجرت افغانیها به ایران تا حدودی کاهش اجتناب‌ناپذیر نسبت جنسی ناشی از مهاجر فرستی و تلفات جنگ تحمیلی بر ایران را جبران کرده است.

ساختار سنی جمعیت ایران نیز که مبتنی بر تمرکز ۴۲/۷ درصد^۶ جمعیت در سنین زیر ۱۵ ساله است در قیاس با ۲۴/۴، ۲۴/۵ و ۳۶/۵ درصد جهان، آسیا و کشورهای در حال توسعه، وضعیت نابهنجار و فوق‌العاده جوانی دارد. تحت تاثیر این جوانی، ایران به میزان بالایی از وابستگی اقتصادی در حد ۸۵/۴ درصد، یعنی ۲۲ درصد بالاتر از جهان و کشورهای در حال توسعه نایل آمده است.

با این که شمار و نسبت زنان بالقوه بارور (۱۵ - ۴۹ ساله) یعنی گروهی که منشاء باروری، تولید و تجدید نسل و ازدیاد طبیعی جمعیت‌اند، بیش از ۱۰/۳۹۱ میلیون نفر یا ۲۲/۳ درصد کل جمعیت کشور نیست و به گستردگی ۲۴/۶ درصد جهان، ۲۴/۴ درصد آسیا و ۲۴/۷ درصد کشورهای در حال توسعه نرسیده، اما به دلیل باروریهای کمتر مهارشده‌ای که در بین خانوارهای ایرانی متداول است، معمولاً منشاء و مروج میزان زادویش بالاتری نسبت به دیگر نواحی جهان شده است.

۱-۳) شهرنشینی جمعیت

در سال ۱۹۸۵، ۱/۹۸۳ میلیارد یا ۴۱ درصد کل جمعیت جهان شهرنشین بوده‌اند. کشورهای در حال توسعه با ۱/۱۴۴ میلیارد نفر یا ۳۱/۲ درصد، در قیاس با ۷۱/۵ درصد (۸۳۹ میلیون) جمعیت شهرنشین ممالک پیشرفته، ضریب شهرنشینی فوق‌العاده پایینتری داشته‌اند.

در آخرین برآوردها و پیشبینی‌های جمعیتی سازمان ملل، ایران در سال ۱۹۸۵ با ۴۴/۶۳۲ میلیون نفر جمعیت، ۰/۹۲ درصد کل سکنه کره زمین، ۱/۵۸ درصد سکنه آسیا و ۱/۲۲ درصد جمعیت کشورهای در حال توسعه را دارا بوده است. این رقم معادل سه چهارم جمعیت کشورهای غرب آسیا و نزدیک به یک چهارم جمعیت همه ممالک عرب است که بر روی هم ۱۸۲ میلیون نفر جمعیت داشته‌اند.

ضریب شهرنشینی در افریقا و آسیا به علت عقب‌ماندگی‌های وسیع اقتصادی به ترتیب با ۲۹/۷ و ۲۸/۱ درصد نسبت به آمریکای لاتین (۶۸/۹ درصد)، آمریکای شمالی (۷۳/۹ درصد)، اروپا (۷۱/۶ درصد)، اقیانوسیه (۷۱/۰ درصد) بسی کمتر و در ایران با ۵۱/۹ درصد وضعیتی بینابینی بوده است. اما مسئله مهم و واجد تفاوت‌های عمیق ماهوی و محتوایی این است که شهر و شهرنشینی مبتنی بر معیار و ملاک واحد و یکسانی در سطح کشورهای جهان نیست. در ایران نیز همچون بسیاری از کشورهای در حال توسعه، فراوان دیده می‌شود مراکز زیست و تجمع جمعیت با بافت و منظر روستایی، شهر تلقی شده‌اند. صرف‌نظر از این نقیصه و ناهمگونی، شهرنشینی و شهرگرایی در جهان سوم (برعکس کشورهای صنعتی یا پیشرفته) نه مولود تکامل شیوه‌ها و نظامات تولید و رشد و انبساط ظرفیتهای اقتصادی، بلکه بیشتر مولود مازاد جمعیتی است که به‌علت رشد طبیعی بالای جمعیت و عدم تکامل بنیانهای تولید و معیشت از نواحی روستایی به قطبها و کانونهای شهری غالباً فاقد امکان جذب، سرریز می‌کند. طبق بررسیها حدود ۴۲ درصد از ازدیاد جمعیت شهرنشین در دهه ۱۳۵۵ - ۶۵ ایران، ناشی از عامل مهاجرت روستاییان به شهر و ۹/۶ درصد نیز به‌علت فرایند پیدایش و شکلگیری کانونهای جدید شهرنشین است. در واقع نرخ رشد ۴ درصد جمعیت شهری سالهای «۸۵ - ۱۹۸۰» ایران (مندرج در داده‌های آماری سازمان ملل) و سطح بالاتر آن نسبت به ۲/۳، ۳/۴ و ۲/۸ درصد در جهان، کشورهای در حال توسعه و آسیا، بیشتر تحت تاثیر همین دو عامل، پدید آمده است.^۷

۱-۴) روند رشد و ازدیاد جمعیت

بر مبنای داده‌های جمعیتی سازمان ملل، جمعیت ایران در سالهای ۸۵ - ۱۹۸۰ نرخ رشدی حدود ۲/۸۹

درصد در سال داشته^۸ و از این‌رو روند ازدیاد آن نسبت به جهان (۱/۶۷ درصد)، آسیا (۱/۷۴ درصد) و کشورهای در حال رشد (۲/۰۱ درصد) سریعتر بوده است.

با این روند، ایران مرحله گذار از رشد بالای جمعیت را که معمولاً حامل آثار و عوارض نامطلوب اقتصادی - اجتماعی و مانع دستیابی به هدفهای رشد و توسعه است، پشت سر نگذاشته و همچنان در ورطه پیامدهای ناخوشایند رشد بالای جمعیت گرفتار مانده است که فرسایش و تخریب بی‌رویه منابع طبیعی، بیکاریهای وسیع پنهان و آشکار حدود ۲۷ درصد نیروی کار (۱۴ درصد آشکار و ۲۳ درصد پنهان)، سقوط سطح زندگی، تورم بی‌رویه جمعیت شهرهای بزرگ و تضعیف تعادلهای آمایشی و زیستمحیطی از عمده نتایج ویرانگر آن بوده است. حتی با این روند رشد که ۱/۷، ۱/۴ و ۱/۷ برابر شدیدتر از آهنگ رشد جمعیت جهان، ممالک در حال توسعه و کشورهای آسیایی است و از آنچه واقعاً در این مقطع بوده (۲/۲ درصد، و نه ۲/۸۹ درصد) کمتر است، زمانی بیش از ۲۴ سال برای بالقوه ۲ برابر شدن جمعیت پیش‌روی ایران نبوده است. در حالی که جهان فرصت ۴۲ ساله‌ای در برابر خود داشته است.

از این دیدگاه، ایران حتی شرایط ناخوشایندتری نسبت به همه کشورهای جهان، بجز چند کشور فوق‌العاده عقب‌مانده عمدتاً افریقایی از قبیل: آنگولا، بتسوانا، جزایر ایوری، کنیا، لیبی، نیجریه، رواندا، تانزانیا، اوگاندا، زامبیا و زیمبابوه با نرخ رشدی بین ۳/۳ تا ۴/۱ درصد داشته است.

۱-۵) باروری و مرگ و میر

داده‌های سازمان ملل دال بر آن است که در فاصله سالهای ۸۵ - ۱۹۸۰ میزان کلی باروری (شاخصی است که نشان می‌دهد، به‌طور متوسط از یک زن در طی تمام دوران بالقوه باروری چند نوزاد متولد می‌شود) برای زنان ایران در حد ۵/۶ نوزاد و بسیار بالاتر از شاخص متناظر ۳/۵۲، ۳/۵۴ و ۴/۰۶ جامعه جهانی، آسیا و کشورهای در حال توسعه بوده است.

در مورد سایر متغیرهای وابسته به باروری زنان، نظیر میزانهای ناخالص تجدید نسل و خالص تجدیدنسل که معرف فرایند جانشینی دختر به‌جای مادر است نیز همین فاصله و شکاف وجود داشته است. همچنین میزانهای ناخالص و خالص تجدیدنسل در ایران به ۲/۷۵ و ۲/۱۴، ولی در جهان به ۱/۷۲ و ۱/۴۳ و در کشورهای در حال توسعه به ۱/۹۸ و ۱/۶۰ نوزاد رسیده است.^۹ معنای چنین ماهیتی از خالص تجدیدنسل ایران این است که چنانچه میزان باروری زنان ایران ظرف ۲۷ - ۲۸ سال (طول یک نسل) به نصف آنچه هست تقلیل یابد، هنوز حجم زادویش ناشی از آنان حتی اندکی بالاتر از حد فعلی خواهد بود.

در ایران نیز همچون بسیاری از کشورهای در حال توسعه، فراوان دیده می‌شود که مراکز زیست و تجمع جمعیت با بافت و منظر روستایی، شهر تلقی شده‌اند. صرف نظر از این نقیصه و ناهمگونی شهرنشینی و شهرگرایی در جهان سوم نه مولود تکامل شیوه‌ها و نظامات تولید و رشد و انبساط ظرفیتهای اقتصادی، بلکه بیشتر مولود مازاد جمعیتی است.

متوسط سالهای امید به زندگی که یکی از نمایانگرهای کلیدی شرایط بهداشتی و درمانی است، بر مبنای داده‌های سازمان ملل، در سال ۱۹۸۵ بیش از ۵۹/۵ سال و متفاوت از شرایط حاکم بر کشورهای در حال توسعه (۵۹/۷ سال) نبوده است، که این امر خلاف واقع است. چون الگو و طرز زیست و میزان دسترسی مردم ایران به امکانات بهداشت و درمان به مراتب بهتر و غنی‌تر از اکثر کشورهای در حال توسعه است. همین حکم در مورد میزان خام مرگ‌ومیر ۱۲ در هزار ایران و ۱۰/۵ در هزار جامعه جهانی و ۱۰/۸ در هزار کشورهای در حال توسعه که در واقع معرف شرایط عقب‌مانده‌تر ایران نسبت به کشورهای در حال رشد است صدق می‌کند.

چرا که، به استثناء داده‌های رسمی در سال ۱۹۸۰، حداقل ۵۷ درصد از جمعیت آسیا، ۶۹ درصد سکنه آفریقا، ۲۸ درصد مردم آمریکای لاتین و ۲۴ درصد از نفوس کشورهای نفت‌خیز خاورمیانه و آفریقا در زیر خط فقر قرار داشته‌اند^{۱۰} در حالیکه نفوذ و اشاعه خط فقر با توجه به شاخصهای متفاوت اقتصادی - اجتماعی در بیش از ثلث جمعیت کشور متصور نیست و حجم جمعیت واقع در زیر خط فقر در هیچیک از اظهار نظرهای رسمی و غیررسمی و اسناد و مدارک موجود داخلی به ۱۷ میلیون نرسیده است.

میزان خام زادوزایش ایران نیز حدود ۴۰/۸ در هزار بوده یعنی در سطحی به مراتب بالاتر از ۲۷/۱ در هزار میزان خام زادوزایش جامعه جهانی و ۳۱ در هزار کشورهای در حال توسعه. برآیند این امر و میزان خام مرگ‌ومیر که در ایران ۱۲ در هزار برآورد شده، به نرخ رشد طبیعی ۲/۸۸ درصد در فاصله سالهای ۱۹۸۰ - ۸۵ منجر شده است. البته این ارقام تا اندازه‌ای غیرواقعی است چون میزان خام زادوزایش و مرگ‌ومیر جمعیت ایران در همین سالها به ترتیب از ۴۰/۴ در هزار و ۸/۲ در هزار و در نتیجه نرخ رشد طبیعی آن از ۲/۲ درصد کمتر نبوده است. در این صورت روند باروری و زادوزایش خانوارهای ایرانی از

آنچه در داده‌های سازمان ملل انعکاس یافته، به مراتب وخیمتر بوده است.

۲) دور نمای تحولات آینده جمعیت ایران

۲-۱) افق نزدیک (سال ۲۰۰۰)

در سال ۲۰۰۰، شمار جمعیت جهان به ۶/۱۲۲ میلیارد نفر و کشورهای فعلی در حال توسعه به ۴/۸۴۵ میلیارد نفر یعنی به ۷۹/۱ درصد همه سکنه کره زمین می‌رسد. آسیا و افریقا به‌علت آهنگ سریعتر افزایش طبیعی، با افزایش و بقیه قاره‌ها و مناطق با کاهش سهم در جمعیت جهان مواجه می‌شوند.

ایران نیز در این فاصله تحت تاثیر از زادویش و رشد طبیعی بالاتر، با ۶۵/۲ میلیون جمعیت در سال ۲۰۰۰ (پیشینی سازمان ملل) و با در بر گرفتن ۱/۰۶ درصد همه جمعیت جهان و ۱/۲۴ درصد سکنه کشورهای در حال رشد، ولو به‌طور ناچیز هم که شده، شاهد ارتقاء سهم در عرصه جهانی جمعیت می‌شود، و به تراکم متوسط ۴۰ نفر در هر کیلو متر مربع یعنی رقمی معادل دوسوم تراکم کشورهای در حال توسعه دست می‌یابد.

از ضریب جوانی جمعیت کشور در این فاصله کاسته می‌شود، تا آنجا که در سال ۲۰۰۰، نسبت جمعیت زیر ۱۵ سال کشور به ۲۷/۵ درصد و میانه نسبی آن به ۲۱ سال می‌رسد و از این طریق آشکارا از خصلت و بار مصرفی جمعیت کشور کاسته، و به وجه تولیدی ساختار آن افزوده می‌شود.

حاصل این تغییر و تحول ساختاری به پدیدار شدن ۱۴/۳ میلیون جمعیت بالقوه فعال جدید (۶۴ - ۱۵ ساله) و ۵/۹ میلیون زنان بالقوه بارور (۴۹ - ۱۵ ساله) در فاصله سالهای ۲۰۰۰ - ۱۹۸۵ در عرصه زیست کشور می‌انجامد. بدین ترتیب ۱/۵۷ درصد از کل ۹۱۵ میلیون افزایش جمعیت بالقوه فعال جهان به ایران تعلق می‌گیرد. این امر نشانه لزوم وقف منابع سرمایه‌ای نسبتاً زیادتری در ایران (البته چنانچه بخواهد از منابع انسانی خود به‌وجه موثری بهره‌مند شود) است، چون ازدیاد سریعتر منابع انسانی بالقوه مؤلد، تلاشهای مجدانه‌تری را در زمینه تجهیز و فن‌آوری منابع انسانی، و ایجاد اشتغال ایجاب می‌کند.

تا سال ۲۰۰۰ هم جهان و هم ایران با روند سریعتری شهرنشین می‌شوند. حجم جمعیت شهرنشین جامعه جهانی از ۱/۹۸۳ میلیارد نفر در سال ۱۹۸۵ به ۲/۸۵۳ میلیارد و ضریب شهرنشینی آن از ۴۱ به ۴۶/۶ درصد در سال ۲۰۰۰ می‌رسد. ۷۵۹ میلیون یا ۸۷ درصد این ازدیاد در ممالک در حال توسعه صورت می‌گیرد و باعث می‌شود که حجم جمعیت شهرنشین این جامعه به ۱/۹۰۲ میلیارد نفر و ضریب شهرنشینی جمعیت آن از ۳۱ درصد فعلی به ۳۹/۳ درصد برسد.

ایران در سال ۲۰۲۵، با ۹۷ میلیون یا ۱/۱۸ درصد از کل جمعیت جهان در ردیف پانزدهمین کشور پر جمعیت جهان قرار می‌گیرد که از آن میان جز ایالات متحده آمریکا، روسیه و ژاپن، بقیه در زمره ممالک فعلی در حال توسعه‌اند. همچنین، ایران با نیل به میزان تراکمی در حد ۵۹ نفر در هر کیلومتر مربع به هماهنگی بیشتری با جهان دارای تراکم ۶۰ نفر دست می‌یابد.

طبق همین داده‌ها، حجم جمعیت شهرنشین ایران در سال ۲۰۰۰ نزدیک به ۴۰ میلیون نفر و ضریب شهرنشینی آن برابر با ۶۱ درصد می‌شود. این ازدیاد جمعیت از نرخ رشدی معادل ۲/۶۷ درصد در فاصله سالهای ۲۰۰۰ - ۱۹۸۵ ناشی می‌شود که ۴۰ درصدش معلول اثرات عوامل غیرطبیعی (مهاجرت و تغییر و تبدیل آبادیها به شهر) است.

در خلال این دوره افزایش چشمگیری در ابعاد جمعیت روستانشین جامعه جهانی و همچنین ایران ظاهر نمی‌شود. شمار روستانشینان جهان از ۲/۸۵۴ میلیارد نفر سال ۱۹۸۵ به ۲/۲۶۹ میلیارد در سال ۲۰۰۰ یعنی با آهنگ رشد سالانه‌ای معادل ۰/۹ درصد در این دوره ازدیاد پیدا می‌کند، در حالی که جامعه روستایی ایران با ۱/۱ درصد افزایش سالانه و نیل به جمعیتی در حد ۲۵/۴ میلیون نفر در سال ۲۰۰۰ روند سریعتری از رشد و جمعیت‌پذیری را تجربه می‌کند. با همه این احوال میزان رشد جمعیت روستایی کشور در آخرین سال منتهی به سال ۲۰۰۰ از ۰/۷ درصد و جمعیت شهرنشین از ۲/۳ درصد و در نتیجه کل جمعیت کشور از ۲/۲۶ درصد فراتر نمی‌رود. که در مقایسه با رشد کل جمعیت و جمعیت شهرنشین به ترتیب ۲۵ و ۳۸ درصد شدیدتر اما با رشد جمعیت روستایی جهان کاملاً برابر است. این تفاوت سطح رشد بیشتر از میزان زادویش بالاتر در حد ۳۰/۳ در هزار ایران نسبت به ۲۳/۸ در هزار جهان (طی سالهای ۲۰۰۰ - ۱۹۹۵) و در جامعه شهری نیز به تبع همین جریان و در نتیجه مواجه شدن شهرها با برونکوچی شدیدتر جمعیت روستایی ناشی می‌شود.

در سال ۲۰۰۰ نیز همچنان بخش عمده‌ای از جمعیت کشور در شهرهای بزرگ بخصوص تهران متمرکز می‌گردد. تهران از دیدگاه سازمان ملل در این سال با ۱۱/۳ میلیون جمعیت به هجدهمین کانون شهری پرجمعیت جهان و یازدهمین کلانشهر یا متروپولیتن آسیا تبدیل می‌شود. طبعاً در ابعاد و مقیاس

جمعیتی دیگر شهرهای بزرگ ایران نظیر مشهد، اصفهان، تبریز، شیراز، کرمانشاه، اهواز، قم و کرج و ... کم و بیش چنین تغییراتی متظاهر می‌شود.

۲-۲) افق دور (سال ۲۰۲۵)

طبق پیشبینی سازمان ملل، در سال ۲۰۲۵، شمار جمعیت جهانی به ۸/۲۰۶ میلیارد نفر می‌رسد. ۶/۸۰۹ میلیارد نفر یا ۸۲ درصد این جمعیت به کشورهای فعلی در حال توسعه و بقیه به ممالک پیشرفته جهان تعلق می‌گیرد. بدین ترتیب از ۲/۰۸۴ میلیارد خالص ازدیاد جمعیت جهان در ربع اول قرن بیست و یکم، ۱/۹۶۴ میلیارد یا ۹۴/۲ درصد نصیب کشورهای فعلی در حال توسعه و حدود ۱۲۰ یا ۵/۸ درصد از آن کشورهای پیشرفته می‌شود.

قاره آسیا با دربرگرفتن ۹۸۶ میلیون یا ۴۷/۳ درصد ازدیاد جمعیت این دوره جهان، به جمعیتی حدود ۴/۵۲۵ میلیارد نفر در سال ۲۰۲۵ می‌رسد. افریقا با ۷۴۵ میلیون و آمریکای لاتین با ۲۲۳ میلیون افزایش جمعیت، بقیه تحولات جمعیتی سالهای ۲۰۲۵ - ۲۰۰۰ را به خود اختصاص می‌دهند.

بدین سان همانند دهه پایانی قرن بیستم، در ربع نخست قرن بیست و یکم نیز، تداوم رشد و ازدیاد جمعیت صرفاً پدیده‌ای مختص به جهان سوم و تقریباً منحصر به کشورهای در حال توسعه می‌شود. از این رو به یقین شکاف و فاصله موجود بین سطح اقتصاد و زندگی کشورهای دو حوزه پیشرفته و در حال رشد جهان، پر نمی‌شود.

از همین زاویه دید، ایران سال ۲۰۲۵، با ۹۷ میلیون یا ۱/۱۸ درصد از کل جمعیت جهان در ردیف پانزدهمین کشور پر جمعیت جهان قرار می‌گیرد که از آن میان جز ایالات متحد آمریکا، روسیه و ژاپن، بقیه در زمره ممالک فعلی در حال توسعه‌اند. همچنین، ایران با نیل به میزان تراکمی در حد ۵۹ نفر در هر کیلو متر مربع به هماهنگی بیشتری با جهان دارای تراکم ۶۰ نفر دست می‌یابد.

میزان خام زادواری ایران با آهنگ سریعتری نسبت به سطح جهان تنزل می‌کند و گرچه در سال ۲۰۲۵ با میزان زادواری ۱۷/۸ در هزار در موقعیت مساعدتری نسبت به آسیا (با ۱۵/۷ در هزار زادواری) قرار نمی‌گیرد، ولی فزونی میزان باروری گذشته خود را نسبت به سطح جهان تعدیل می‌کند. به همین دلیل در سال ۲۰۲۵ ساختار سنی باالنسبه اقتصادی تری پیدا می‌کند که فقط متضمن ۲۵/۳ درصد جمعیت خردسال و نوجوان (زیر ۱۵ ساله) است و مهمترین رهاوردش، وابستگی اقتصادی کم و بیش تعدیل شده یعنی حدود ۴۶/۹ درصد است که در قیاس با شاخص متناظر جهانی، آسیایی و ممالک در

حال توسعه به ترتیب ۵۲/۷، ۴۷/۶ و ۵۱/۴ درصد، دارای نمود بهتری است.

حاصل این تغییرات ساختاری چه در جامعه جهانی و چه در سطح ملی، اوج گرفتن شمار جمعیت بالقوه مولد است. در فاصله سالهای ۲۰۲۵ - ۲۰۰۰ شمار جمعیت بالقوه مولد (۱۵ - ۶۴ ساله) جهان ۱/۵۲۳ میلیارد نفر افزایش می‌یابد، حدود ۱/۴۸۶ میلیارد یا ۹۷/۶ درصد این تحول در کشورهای در حال توسعه محقق می‌شود که هم‌اینک نیز در تامین فرصتهای شغلی متناسب ناتوان و عاجز است. در این میان ایران نیز با ازدیاد سریعتر جمعیت بالقوه فعال مواجه می‌شود، و با خالص افزایشی معادل ۲۸ میلیون نفر در فاصله سالهای مذکور، شمار جمعیت بالقوه فعالش به ۶۶ میلیون نفر در سال ۲۰۲۵ می‌رسد. در این صورت ۱/۸ درصد کل تحولات جهانی این دوره در آن پدیدار می‌شود، که چنانچه از عهده تجهیز، فن و مهارت آموزی این منابع برنیاید و یا در تامین فرصتهای جدید شغلی دچار ضعف گردد، به یقین به هدفهای رشد و توسعه اقتصادی درخور پذیرشی دست نمی‌یابد.

از سوی دیگر طبق پیشبینی‌های سازمان ملل با روند رشدی معادل ۲/۲۱ درصد، جامعه شهرنشین جهان در طول سالهای ۲۰۲۵ - ۲۰۰۰، با ۲/۰۷۹ میلیون ازدیاد مواجه شده و در پایان این دوره جمعیت آن به ۴/۹۳۲ میلیارد یا ضریبی معادل ۶۰/۱ درصد جمعیت جهان می‌رسد. بدین ترتیب نواحی روستایی جهان، خواه بر اثر فرایند اجتناب‌ناپذیر بهبود کارافزارها و شیوه‌های تولید و خواه به علت عدم تکامل متناسب بنیانهای معیشت، بیش از ۵ میلیون جمعیت را پذیرا نمی‌گردد. از این نقطه نظر، ایران شاهد دگرگونیهای سریعتری می‌شود، حجم جمعیت روستایی آن از ۲۵/۴ میلیون به ۲۴/۶ میلیون و جمعیت شهرنشین آن از ۳۹/۸ میلیون به ۷۲/۴ میلیون تغییر می‌کند و ضریب شهرنشینی جمعیت تا حد ۷۴/۶ درصد جمعیت سال ۲۰۲۵ بالا می‌رود. چنانچه در این وضعیت، الگوی استقرار و آمایش سرزمین سازماندهی نشود، و مهاجران روستایی طبق برنامه مدون و از پیش طراحی شده‌ای، به سرزمینهای مستعد تازه عمران و نوسازی شده، هدایت نشوند، طبعاً شهرهای بزرگی چون تهران، مشهد، اصفهان، تبریز، شیراز، اهواز، کرمانشاه، قم، کرج... با مصائب و دشواریهای اقتصادی - اجتماعی و زیستمحیطی زیادتری در نتیجه انباشته شدن بی‌رویه جمعیت روبرو می‌شوند.

بنابراین حتی اگر دورنمای بسیار بسیار خوشبینانه سازمان ملل که نشانگر جمعیتی در حد ۹۷ میلیون نفر برای ایران سال ۲۰۲۵ است تحقق یابد و نه ۱۱۰ میلیون مبتنی بر واقعیت‌های جاری، بازهم، دشواریها و مشکلات کشور، از لحاظ تجهیز منابع طبیعی و انسانی، تأمین اشتغال، و نیل به الگوی متوازن استقرار جمعیت حل نخواهد شد.

جدول شماره ۱:

تحول جمعیت در قلمروهای جغرافیایی مختلف جهان* ۱۹۸۵ - ۲۰۲۵

(به میلیون نفر)

۲۰۲۵	۲۰۲۰	۲۰۱۰	۲۰۰۰	۱۹۹۰	۱۹۸۵	قلمرو جغرافیایی یا اقتصادی
۸۲۰۶	۷۸۲۲	۶۹۸۹	۶۱۲۲	۵۲۴۶	۴۸۲۷	جهان
۱۶۱۷	۱۴۶۸	۱۱۵۸	۸۷۲	۶۴۵	۵۵۵	افریقا
۷۷۹	۷۲۵	۶۴۲	۵۴۶	۴۵۱	۴۰۵	آمریکای لاتین
۲۴۵	۲۲۷	۲۱۷	۲۹۷	۲۷۵	۲۶۴	آمریکای شمالی
۱۷۲۱	۱۶۷۹	۱۵۸۹	۱۴۷۵	۱۳۲۴	۱۲۵۰	قلمرو شرق آسیا
۲۸۱۴	۲۶۸۶	۲۳۹۴	۲۰۷۴	۱۷۳۴	۱۵۶۸	جغرافیایی جنوب آسیا
۵۲۴	۵۲۳	۵۲۰	۵۱۲	۴۹۹	۴۹۲	اروپا
۳۸	۳۶	۳۳	۳۰	۲۶	۲۵	اقیانوسیه
۳۶۸	۳۵۸	۳۲۷	۳۱۵	۲۹۲	۲۷۹	شوروی
						کشورهای
۱۷۱	۱۵۶	۱۲۶	۹۶	۷۰	۵۹	عرب آسیا
						کشورهای عرب
۲۶۱	۲۴۵	۲۱۱	۱۷۶	۱۴۰	۱۲۳	افریقا
						ایران برآورد
۹۷	۹۱	۷۹	۶۵	۵۱	۴۵	سازمان ملل (۱)
						ایران برآورد
۱۱۰	۱۰۲	۸۶	۶۹	۵۴/۵	۴۷	داخلی (۲)
۱۳۹۶	۱۳۷۷	۱۳۳۱	۱۲۷۷	۱۲۱۰	۱۱۷۴	قلمرو کشورهای پیشرفته
						اقتصادی کشورهای در حال توسعه
۶۸۰۹	۶۴۴۶	۵۶۵۸	۴۸۴۵	۴۰۳۶	۳۶۶۳	توسعه

* تمام داده‌های جمعیتی ارائه شده و مورد استناد این گزارش مبتنی (بجز ایران ۲) بر گزینه میانی برآوردهای سازمان ملل متحد است.

(۱) در همه جای جداول ضمیمه این گزارش داده‌های سازمان ملل در مورد ایران با (۱) پیشینی نگارنده با (۲) مشخص شده است.

جدول شماره ۲:

تحول الگوی توزیعی جمعیت در سطح قلمروهای جغرافیایی جهان ۱۹۸۵ - ۲۰۲۵ (درصد)

تغییر سهم جمعیتی		قلمرو جغرافیایی							
		۲۰۲۵	۲۰۲۰	۲۰۱۰	۲۰۰۰	۱۹۹۰	۱۹۸۵		
۲۰۲۵-۱۹۸۵	۲۰۰۰-۱۹۸۵								
		۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	جهان
+ ۸/۲	+ ۲/۷	۱۹/۷	۱۸/۸	۱۶/۶	۱۴/۲	۱۲/۳	۱۱/۵	افریقا	
+ ۱/۱	+ ۰/۵	۹/۵	۹/۴	۹/۲	۸/۹	۸/۶	۸/۴	آمریکای لاتین	
- ۱/۳	- ۰/۶	۴/۲	۴/۳	۴/۵	۴/۹	۵/۲	۵/۵	آمریکای شمالی	
- ۴/۸	- ۱/۷	۲۱/۰	۲۱/۵	۲۲/۷	۲۴/۱	۲۵/۲	۲۵/۸	شرق آسیا	
+ ۱/۹	+ ۱/۵	۳۴/۳	۳۴/۳	۳۴/۳	۳۳/۹	۳۳/۱	۳۲/۴	جنوب آسیا	
- ۳/۸	- ۱/۸	۶/۴	۶/۷	۷/۴	۸/۴	۹/۵	۱۰/۲	اروپا	
۰	۰	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	اقیانوسیه	
- ۱/۳	- ۰/۷	۴/۵	۴/۶	۴/۸	۵/۱	۵/۶	۵/۸	شوروی	
- ۶/۹	- ۳/۴	۱۷/۰	۱۷/۶	۱۹/۰	۲۰/۹	۲۳/۱	۲۴/۳	کشورهای پیشرفته	
+ ۶/۹	+ ۳/۴	۸۲/۰	۸۲/۴	۸۱/۰	۷۹/۱	۷۶/۹	۷۵/۷	کشورهای در حال توسعه	
+ ۰/۹	+ ۰/۴	۲/۱	۲/۰	۱/۸	۱/۶	۱/۳	۱/۲	کشورهای عرب آسیایی	
+ ۰/۸	+ ۰/۴	۳/۲	۳/۱	۳/۰	۲/۹	۲/۷	۲/۵	کشورهای عرب افریقائی	
+ ۰/۳	+ ۰/۲	۱/۲	۱/۲	۱/۱	۱/۱	۱/۰	۰/۹	ایران (۱)	
+ ۰/۳	+ ۰/۱	۱/۳	۱/۳	۱/۲	۱/۱	۱/۰	۱/۰	ایران (۲)	

جدول شماره ۳:

تحول تراکم نسبی جمعیت در قلمروهای جغرافیایی جهان ۱۹۸۵ - ۲۰۲۵

تراکم نسبی جمعیت (نفر در هر کیلومتر مربع)			قلمرو جغرافیایی
۲۰۲۵	۲۰۰۰	۱۹۸۵	
۶۰	۴۵	۳۶	جهان
۲۴	۲۲	۲۱	کشورهای پیشرفته
۸۷	۶۲	۴۷	کشورهای در حال توسعه
۵۲	۲۹	۱۸	آفریقا
۳۸	۲۷	۲۰	آمریکای لاتین
۱۶	۱۴	۱۲	آمریکای شمالی
۱۴۶	۱۲۵	۱۰۶	شرق آسیا
۱۷۸	۱۳۱	۹۹	جنوب آسیا
۱۰۷	۱۰۵	۱۰۱	اروپا
۴	۴	۳	اقیانوسیه
۱۶	۱۴	۱۲	شوروی
۴۵	۲۶	۱۶	کشورهای عرب آسیا
۳۱	۲۱	۱۴	کشورهای عرب آفریقا
۵۹	۴۰	۲۷	ایران (۱)
۶۷	۴۲	۳۰	ایران (۲)

جدول شماره ۴ :

تحول شاخصهای مهم سنی و جنسی در قلمروهای جغرافیایی جهان ۱۹۸۵ - ۲۰۲۵

قلمرو جغرافیایی	نسبت جنسی (درصد)			میان‌سنی (سال)			وابستگی اقتصادی (درصد)		
	سال ۱۹۸۵	۲۰۰۰	۲۰۲۵	۱۹۸۵	۲۰۰۰	۲۰۲۵	۱۹۸۵	۲۰۰۰	۲۰۲۵
جهان	۱۰۱/۳	۱۰۱/۶	۱۰۰/۶	۲۳/۵	۲۶/۵	۳۱/۲	۶۴/۷	۵۸/۹	۵۲/۷
کشورهای پیشرفته	۹۴/۲	۹۵/۶	۹۶/۰	۳۲/۵	۳۶/۱	۳۸/۶	۵۰/۲	۵۱/۷	۵۸/۹
کشورهای در حال توسعه	۱۰۳/۷	۱۰۳/۲	۱۰۱/۵	۲۱/۰	۲۴/۵	۲۹/۹	۶۹/۹	۶۰/۹	۵۱/۴
آفریقا	۹۸/۷	۹۹/۲	۹۹/۵	۱۷/۳	۱۷/۵	۲۱/۹	۹۲/۹	۹۱/۴	۶۴/۶
آمریکای لاتین	۱۰۰/۰	۹۹/۸	۹۹/۱	۲۰/۸	۲۳/۸	۲۹/۹	۷۳/۵	۶۲/۶	۵۲/۲
آمریکای شمالی	۹۵/۳	۹۵/۶	۹۵/۵	۳۱/۳	۳۵/۷	۳۸/۰	۵۰/۲	۵۰/۷	۶۰/۰
شرق آسیا	۱۰۵/۰	۱۰۴/۳	۱۰۱/۳	۲۴/۷	۲۰/۹	۲۸/۲	۵۳/۵	۴۶/۱	۴۸/۷
جنوب آسیا	۱۰۴/۸	۱۰۴/۶	۱۰۳/۳	۲۰/۳	۲۳/۷	۲۱/۴	۷۴/۴	۶۰/۷	۴۶/۶
اروپا	۹۵/۴	۹۶/۴	۹۶/۳	۳۳/۹	۳۷/۲	۴۰/۸	۵۰/۱	۵۱/۰	۵۸/۰
اقیانوسیه	۱۰۱/۲	۱۰۰/۸	۹۹/۸	۲۷/۶	۲۰/۷	۲۵/۱	۵۶/۹	۵۳/۶	۵۲/۴
شوروی	۸۹/۵	۹۳/۴	۹۵/۵	۳۰/۳	۲۳/۷	۲۵/۵	۵۱/۹	۵۴/۷	۵۸/۵
کشورهای عرب آسیا	۱۰۷/۶	۱۰۶/۶	۱۰۳/۲	۱۷/۲	۱۸/۱	۲۴/۴	۹۳/۹	۸۶/۲	۵۶/۲
کشورهای عرب آفریقا	۱۰۱/۶	۱۰۱/۹	۱۰۱/۴	۱۸/۷	۲۱/۱	۲۹/۰	۸۴/۲	۶۹/۶	۴۸/۹
ایران (۱)	۱۰۳/۹	۱۰۴/۷	۱۰۳/۶	۱۸/۴	۲۱/۰	۲۹/۳	۸۵/۴	۶۹/۷	۴۶/۹
ایران (۲)	۱۰۴/۶	۱۰۵/۳	۱۰۴/۳	۱۷/۰	۱۸/۹	۲۷/۳	۹۴/۳	۸۴/۱	۴۹/۰

جدول شماره ۵:

تحول نسبت شهرنشینی در قلمروهای جغرافیایی جهان ۱۹۸۵ - ۲۰۲۵

قلمروهای جغرافیایی						
ضریب روستانشینی (درصد)			ضریب شهرنشینی (درصد)			
۲۰۲۵	۲۰۰۰	۱۹۸۵	۲۰۲۵	۲۰۰۰	۱۹۸۵	
۳۹/۹	۵۳/۴	۵۹	۶۰/۱	۴۶/۶	۴۱	جهان
۲۲/۲	۲۵/۶	۲۸/۵	۷۷/۸	۷۴/۴	۷۱/۵	کشورهای پیشرفته
۴۳/۵	۶۰/۷	۶۸/۸	۵۶/۵	۳۹/۲	۳۱/۲	کشورهای در حال توسعه
۴۴/۶	۶۰/۹	۷۰/۳	۵۵/۴	۳۹/۱	۲۹/۷	افریقا
۱۵/۹	۲۳/۲	۳۱/۱	۸۴/۱	۷۶/۸	۶۸/۹	آمریکای لاتین
۲۲/۷	۲۵/۱	۲۵/۹	۷۷/۳	۷۴/۹	۷۴/۱	آمریکای شمالی
۵۰/۷	۶۷/۲	۷۱/۴	۴۹/۳	۳۲/۸	۲۸/۶	شرق آسیا
۴۵/۰	۶۳/۵	۷۲/۳	۵۵/۰	۳۶/۵	۲۷/۷	جنوب آسیا
۲۰/۵	۲۴/۹	۲۸/۴	۷۹/۵	۷۵/۱	۷۱/۶	اروپا
۲۳/۷	۲۸/۷	۲۹/۰	۷۶/۳	۷۱/۳	۷۱/۰	اقیانوسیه
۲۵/۹	۲۹/۲	۳۴/۴	۷۴/۱	۷۰/۷	۶۵/۶	شوروی
۲۱/۶	۳۱/۰	۳۹/۹	۷۸/۴	۶۹/۰	۶۰/۱	کشورهای عرب آسیایی
۳۴/۲	۴۹/۴	۵۷/۹	۶۵/۸	۵۰/۶	۴۲/۱	کشورهای عرب آفریقایی
۲۵/۴	۳۸/۹	۴۸/۱	۷۴/۶	۶۱/۱	۵۱/۹	ایران (۱)
۲۴/۴	۳۴/۸	۴۵/۷	۷۵/۶	۶۲/۲	۵۴/۳	ایران (۲)

جدول شماره ۶:

تحول نرخ رشد نقاط شهری و روستائی قلمروهای مختلف جغرافیائی جهان ۱۹۸۵ - ۲۰۲۵

نرخ رشد جمعیت روستائی درصد در سال		نرخ رشد جمعیت شهری درصد در سال			نرخ رشد جمعیت درصد			قلمرو جغرافیائی	
۲۰۲۰- ۲۰۲۵	۱۹۹۵- ۲۰۰۰	۱۹۸۰- ۱۹۸۵	۲۰۲۰- ۲۰۲۵	۱۹۹۵- ۲۰۰۰	۱۹۸۰- ۱۹۸۵	۲۰۲۰- ۲۰۲۵	۱۹۹۵- ۲۰۰۰		۱۹۸۰- ۱۹۸۵
-۰/۴	۰/۷	۱/۲	۱/۹	۲/۴	۲/۳	۰/۹۶	۱/۵۱	۱/۶۷	جهان
-۰/۲	۲/۲	۲/۲	۰/۴	۰/۸	۱/۰	۰/۲۱	۰/۵۶	۰/۶۴	کشورهای پیشرفته کشورهای
-۰/۴	۰/۸	۱/۴	۲/۳	۲/۴	۲/۴	۱/۱۰	۱/۷۸	۲/۰۱	در حال توسعه
۰/۶	۱/۹	۲/۲	۲/۱	۴/۸	۴/۸	۱/۹۳	۲/۹۹	۲/۹۳	آفریقا
-۰/۴	۰/۱	۰/۱	۱/۵	۲/۴	۳/۳	۱/۱۵	۱/۸۳	۲/۲۷	آمریکای لاتین
۰	۰/۵	۰/۸	۰/۶	۰/۸	۱/۰	۰/۴۹	۰/۷۳	۰/۹۰	آمریکای شمالی
-۰/۸	۰/۵	۱/۰	۲/۰	۲/۳	۱/۵	۰/۵۰	۱/۰۵	۱/۲۲	شرق آسیا
-۰/۶	۰/۷	۱/۵	۲/۳	۳/۶	۳/۹	۰/۹۳	۱/۷۰	۲/۱۶	جنوب آسیا
-۰/۷	-۰/۶	-۰/۶	۰/۲	۰/۶	۰/۷	۰/۰۴	۰/۲۷	۰/۳۰	اروپا
-۰/۳	۱/۰	۱/۸	۱/۱	۱/۳	۱/۴	۰/۷۳	۱/۲۲	۱/۵۱	اقیانوسیه
۰/۳	-۰/۱	۰/۵	۰/۶۰	۱/۱	۱/۸	۰/۵۶	۰/۷۳	۰/۹۶	شوروی
۰/۴	۱/۶	۱/۵	۲/۲	۲/۸	۵/۰	۱/۸۲	۳/۱۱	۳/۵۲	کشورهای عرب آسیا
-۰/۳	۰/۹	۱/۹	۲/۲	۳/۴	۳/۷	۱/۲۸	۲/۱۶	۲/۶۴	کشورهای عرب آفریقا
-۰/۱	۰/۷	۱/۷	۱/۸	۳/۳	۴/۰	۱/۱۸	۲/۲۶	۲/۸۹	ایران (۱)
۰/۳	۰/۸	۲/۴	۱/۹	۳/۴	۵/۴	۱/۴۸	۲/۴	۳/۹۰	ایران (۲)

جدول شماره ۷:

تحول شاخصهای اساسی باروری و مرگومیر در قلمروهای مختلف جغرافیایی جهان

۱۹۸۵ - ۲۰۲۵

قلمرو جغرافیایی									
میزان خام مرگومیر (در هزار)			باروری کلی (نوزاد)			میزان خام موالید (در هزار)			
۲۰۲۰-۲۵	۱۹۹۵-۲۰۰۰	۱۹۸۰-۸۵	۲۰۲۰-۲۵	۱۹۹۵-۲۰۰۰	۱۹۸۰-۸۵	۲۰۲۰-۲۵	۱۹۹۵-۲۰۰۰	۱۹۸۰-۸۵	
۸/۲	۸/۸	۱۰/۵	۲/۳۶	۲/۹۶	۳/۵۲	۱۷/۷	۲۳/۸	۲۷/۱	جهان
۱۱/۰	۹/۴	۹/۶	۲/۱۲	۲/۰۲	۱/۹۷	۱۳/۴	۱۴/۱	۱۵/۵	کشورهای پیشرفته کشورهای در حال توسعه
۷/۶	۸/۷	۱۰/۸	۲/۴۰	۳/۲۰	۴/۰۶	۱۸/۶	۲۶/۵	۳۱/۰	آفریقا
۷/۲	۱۲/۳	۱۶/۶	۳/۱۷	۵/۷۳	۶/۳۴	۲۶/۵	۴۲/۲	۴۵/۹	آمریکای لاتین
۷/۰	۶/۸	۸/۲	۲/۴۰	۳/۱۲	۴/۰۹	۱۸/۷	۲۵/۴	۳۱/۶	آمریکای شمالی
۱۰/۲	۸/۸	۸/۹	۲/۱۰	۲/۰۷	۱/۸۳	۱۳/۵	۱۴/۳	۱۵/۹	شرق آسیا
۹/۰	۶/۹	۶/۶	۲/۱۰	۱/۹۴	۲/۳۴	۱۴/۰	۱۷/۴	۱۸/۸	جنوب آسیا
۷/۴	۹/۰	۱۲/۴	۲/۱۲	۳/۲۰	۴/۵۹	۱۶/۷	۲۶/۰	۳۴/۱	ارونا
۱۲/۱	۱۰/۴	۱۰/۹	۲/۰۵	۱/۸۵	۱/۸۸	۱۳/۵	۱۳/۰	۱۳/۹	اقیانوسیه
۸/۸	۸/۲	۸/۳	۲/۰۵	۲/۴۱	۲/۶۵	۱۴/۵	۱۸/۳	۲۰/۷	سوروی
۹/۶	۸/۷	۹/۳	۲/۳۵	۲/۲۹	۲/۳۵	۱۵/۲	۱۶/۰	۱۹/۰	کشورهای عرب آسیا
۴/۶	۶/۴	۸/۶	۲/۶۷	۵/۲۸	۶/۲۷	۲۲/۸	۳۷/۱	۴۳/۷	کشورهای عرب آفریقا
۶/۲	۷/۹	۱۰/۵	۲/۳۳	۳/۸۷	۵/۰۳	۱۹/۰	۲۹/۴	۳۹/۳	ایران (۱)
۶/۰	۷/۸	۱۰/۸	۲/۱۵	۴/۰	۵/۲۱	۱۷/۸	۳۰/۳	۳۸/۵	ایران (۲)
۴/۷	۶/۵	۸/۲	۲/۲۷	۴/۱	۶/۴	۱۸/۰	۳۰/۰	۴۰/۴	

جدول شماره ۸:

تحول جمعیت ۲۵ کشور پر جمعیت جهان، بر حسب حجم و سلسله مراتب جمعیتی در فاصله سالهای ۱۹۸۵ - ۲۰۲۵

(۲۰۲۵)۱۴۰۴	(۲۰۰۰)۱۳۷۹	(۱۹۸۵)۱۳۶۴
کشور جمعیت (به هزار)	کشور جمعیت (به هزار)	کشور جمعیت (به هزار)
۱۴۷۵۱۵۹ چین	۱۲۵۵۸۹۵ چین	۱۰۵۹۵۲۱ چین (۱)
۱۲۲۸۸۲۹ هند	۹۶۴۰۷۲ هند	۷۵۸۹۲۷ هند (۲)
۳۶۸۲۳۴ شوروی	۳۱۴۷۳۶ شوروی	۲۷۸۶۱۸ شوروی (۳)
۳۳۸۱۰۵ نیجریه	۲۶۸۲۳۹ آمریکا	۲۳۹۰۲۰ آمریکا (۴)
۳۱۱۹۳۶ آمریکا	۲۱۱۳۶۷ اندونزی	۱۶۶۴۴۰ اندونزی (۵)
۲۷۲۷۴۴ اندونزی	۱۷۹۴۸۷ برزیل	۱۳۵۵۶۴ برزیل (۶)
۲۴۵۸۰۹ برزیل	۱۶۱۹۳۰ نیجریه	۱۲۰۷۴۲ ژاپن (۷)
۲۱۹۳۸۳ بنگلادش	۱۴۵۸۰۰ بنگلادش	۱۰۱۱۴۷ بنگلادش (۸)
۲۰۹۹۷۶ پاکستان	۱۴۰۹۶۱ پاکستان	۱۰۰۳۸۰ پاکستان (۹)
۱۵۴۰۸۵ مکزیک	۱۲۹۷۲۷ ژاپن	۹۵۱۹۸ نیجریه (۱۰)
۱۳۲۰۸۲ ژاپن	۱۰۹۱۸۰ مکزیک	۷۸۹۹۶ مکزیک (۱۱)
۱۲۲۲۸۵ ایتالیایی	۷۹۸۷۰ ویتنام	۶۰۸۷۷ آلمان غربی (۱۲)
۱۰۸۴۶۲ ویتنام	۷۴۰۵۷ فیلیپین	۵۹۷۱۳ ویتنام (۱۳)
۱۰۲۷۸۷ فیلیپین	۶۶۵۰۹ ایتالیایی	۵۷۳۰۰ ایتالیا (۱۴)
۱ (۱۰۹۶۰۰) ایران ۱۷۰۱۱	۶۵۵۰۲ تایلند	۵۶۱۲۵ انگلستان (۱۵)
۹۱۹۲۵ ترکیه	۶۵۲۵۱ ترکیه	۵۴۶۲۱ فرانسه (۱۶)
۹۰۳۹۹ مصر	ایران ۶۵۱۶۱ (۱۶۹۱۰۰) ^۱	۵۴۴۹۸ فیلیپین (۱۷)
۹۰۰۹۷ زئیر	۶۳۹۴۱ مصر	۵۱۴۱۱ تایلند (۱۸)
۸۵۹۲۹ تایلند	۵۹۴۸۴ آلمان غربی	۴۹۲۸۹ ترکیه (۱۹)
۸۳۸۰۵ تانزانیا	۵۸۶۴۲ ایتالیا	۴۶۹۰۹ مصر (۲۰)
۸۲۸۵۰ کنیا	۵۷۱۶۲ فرانسه	۴۴۶۳۲ (۴۷۵۹۲) ^۱ ایران (۲۱)
۷۱۳۸۱ افریقای جنوبی	۵۶۳۵۴ انگلستان	۴۳۵۵۷ ایتالیایی (۲۲)
۶۵۹۶۰ برمه	۵۰۹۸۱ کره جنوبی	۴۱۲۵۸ کره جنوبی (۲۳)
۶۱۵۷۲ کره جنوبی	۴۸۴۹۹ برمه	۳۸۵۴۲ اسپانیا (۲۴)
۵۸۴۳۱ فرانسه	۴۷۵۸۱ زئیر	۳۷۱۸۷ اسپانیا (۲۵)

ماخذ: World Population Prospects, U.N. New York, 1986
 (۱) ارقام داخل پرانتز حجم واقعی جمعیت ایران بر اساس نتایج سرشماری عمومی سال ۱۳۶۵ کشور و روند نرخ رشد دهه منتهی به آن است و نه برپایه برآورد سازمان ملل متحد.

جدول شماره ۹:
تحول جمعیت شهرهای بزرگ جهان در فاصله سالهای ۲۰۰۰ - ۱۹۸۵*

(به میلیون نفر)

سال ۲۰۰۰	سال ۱۹۸۵	نام شهر
۳۱/۰	۱۷/۳	مکزیکوسیتی
۲۵/۸	۱۵/۹	سائوپولو
۲۴/۲	(۱۹۸۰) ۱۷/۰	توکیو، یوکوهاما
۲۲/۸	؟	نیویورک
۲۲/۷	(۱۹۸۰) ۱۲/۰	شانگهای
۱۹/۹	(۱۹۸۰) ۹/۱	پکن
۱۹/۰	(۱۹۸۰) ۱۰/۴	ریودوژانیرو
۱۷/۱	۱۰/۱	بمبئی بزرگ
۱۶/۷	(۱۹۸۳) ۱۰/۳	کلکته
۱۶/۶	۷/۹	جاکارتا
۱۴/۲	۵/۵	سئول
۱۴/۲	۹/۵	لس آنجلس
۱۳/۱	۷/۷	قاهره
۱۲/۹	(۱۹۸۰) ۴/۴	مدرس
۱۲/۳	۷/۰	مانیل
(۳) ۹/۱	۱۰/۰	لندن
۹/۲	۸/۸	پاریس
۱۰/۱	۸/۲	مسکو
؟	۶/۸	شیکانگو
۷/۵	۶/۶	میلان
۱۱/۲	۷/۴	دهلی
۱۱/۳	۶/۱	تهران
۱۱/۹	(۱۹۸۰) ۴/۶	بانکوک، تنبوری
۱۱/۸	(۱۹۸۰) ۵/۲	کراچی
۱۱/۱	(۱۹۸۰) ۸/۰	اوزاکا، کوبه

* ارقام به نقل از

- 1- Asian-pacific , population progamme News, vol,11, No.3. 1982 ESCAP.
- 2- Draper World Report , The Urban Explosion , No.10 Dec. 1981.
- 3- Popula , Vol.13 No 1 , 1986

پانوش

(۱) مبنای نتایج پیشبینی‌های سازمان ملل در این گزارش دو منبع زیر است. اتفاقاً مبنای آمارهای بین‌المللی مربوط به جمعیت، مندرج در سالنامه آماری سال ۱۳۷۱ کشور نیز همین دو منبع است:

1- World Population Prospects, Estimates and Projects, As Assessed in 1985, U.N. New York, 1986

2- World Population Policies, Volume I and II, U.N. New York 1989.

(۲) مقصود از کشورهای پیشرفته در این گزارش: کشورهای آمریکای شمالی، تمام اروپا، استرالیا، ژاپن، زلاندنو و اتحاد جماهیر شوروی سابق است، که طبعاً در سالهای آینده تغییراتی چند در آنها روی خواهد داد.

(۳) جمعیت سال ۱۹۸۵ کشور از این حد بیشتر و به‌طور یقین از ۴۶ میلیون کمتر نبوده است.

(۴) F.A.O. Vol.42, 1988 طبق این منبع، از کل مساحت ۱۳,۰۷۶,۵۳۶ هزار هکتاری جهان ۳۲۱,۴۳۵ هزار هکتار مراتع دائمی و ۴۰,۶۸۵,۳۶ هزار هکتار جنگل است، و از ۱۶۳,۶۰۰ هزار هکتار اراضی ایران (بدون آبهای داخلی)، ۴۴,۰۰۰ هزار هکتار مراتع دائمی و ۱۸,۰۲۰ هزار هکتار جنگل است.

(۵) جمعیت، منابع و توسعه در ایران، محمد علیزاده، سازمان برنامه و بودجه - سال ۱۳۶۳

(۶) نسبت جنسی جمعیت ایران در سرشماری سال ۱۳۶۵، ۱۰۴/۶ درصد و در سال ۱۳۷۰، ۱۰۶/۳ درصد بوده است. ضریب جوانی جمعیت (نسبت جمعیت زیر ۱۵ سال) نیز در این دو مقطع به ترتیب معادل ۴۵/۵ و ۴۴/۳ درصد شده است.

(۷) طبق داده‌های سرشماری سال ۱۳۶۵ (۱۹۸۶) ضریب شهرنشین کشور معادل ۵۴/۳ درصد بوده است و بنابه همین آمار، جمعیت شهرنشین ایران در فاصله سالهای ۱۳۵۵ - ۶۵، به‌طور متوسط هر ساله ۵/۴ درصد رشد کرده است.

(۸) طبق برآوردی دیگر رشد طبیعی جمعیت کشور در این مقطع حدود ۳/۲ درصد بوده است. به گزارش جمعیت و شهرنشینی طرح جامع آب کشور، مهندسین مشاور جاماب - وزارت نیرو - سال ۱۳۷۰ و فصل جمعیت و نیروی انسانی اولین برنامه توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ۱۳۶۸ - ۷۲ رجوع شود.

(۹) بر مبنای تجزیه و تحلیل‌های ساختاری و عمقی‌نگری به تحولات جمعیت ایران، در سال ۱۳۶۵ (۱۹۸۶) این شاخص حدود ۶/۳ نوزاد و میزان ناخالص و خالص تجدید نسل حدود ۳/۱ و ۲/۷ نوزاد دختر و میزان خام مرگومیر معادل ۸/۲ در هزار بوده است.

(۱۰) نگاه کنید به:

Development trends, poverty spreads, people volume II, NO, I 1984.